

Ekonomické a sociálne príčiny medzinárodnej migrácie v teoretickej reflexii

Radoslav Štefančík

Abstract

This treatise outlines theoretical reflection of economic and social causes of international migration. It introduces into the first systematic explanation of migration by Ravenstein, then into the classical and neoclassical economic approaches to international migration and after that it explains migration causes in the social context. The text is based on the hypothesis that the students of migration still fail by creating of the coherent theory explaining migration in its complexity.

Keywords: theory of international migration, causes of migration, pull and push factors

ÚVOD

Výskum medzinárodnej migrácie má interdisciplinárny charakter a dokazuje to aj vývoj teoretického uvažovania o tomto fenoméne.¹ Stojí v centre pozornosti sociológov, ktorých zaujíma najmä jej dopad na človeka a spoločnosť. Geografi si všímajú priestorové rozmiestnenie migrujúcej populácie. Ekonómovia skúmajú dôsledky medzinárodnej migrácie na hospodársky rast a zamestnanosť tak na krajiny pôvodu, ako aj cieľové štáty. Demografi sa venujú jej vplyvu na vývoj a štruktúru obyvateľstva, právnici analyzujú normatívne právne akty upravujúce legislatívne postavenie emigrantov. Etnológov zaujímajú zvyky prisťahovalcov pochádzajúcich z iných kultúr alebo civilizácií, pedagógovia sa zaoberajú postavením detí v procese vzdelávania a možnosťou multikultúrnej výchovy mladej generácie. Fenomén migrácie si všimli aj antropológovia a psychológovia.² V prostredí politickej vedy bola migrácia odsúvaná dlhé roky na perifériu záujmu. Všimli si ju až

¹ Jeden z podrobne prepracovaných prístupov k teórii migrácie ponúkajú editori kolektívnej monografie Caroline B. Brettell a James F. Hollifield. Podrobne rozpracované teoretické znázornenie migrácie v nej predstavuje skupina autorov z viacerých spoločensko-vedných oblastí: histórie, demografie, ekonómie, sociológie, antropológie a práva. Pozri Brettell, C. B.; Hollifield, J. F. (ed.) (2000): *Migration Theory*. New York; Londýn: Routledge.

² Pozri Treibel, A. (2003): *Migration in modernen Gesellschaften. Soziale Folgen von Einwanderung, Gastarbeit und Flucht*. Weinheim: Juventa Verlag, s. 17-18.

v deväťdesiatych rokoch po zvýšení popularity pravicových populistických subjektov³, ktoré presadzovali reštrikčnú prísťahovaleckú politiku a asimilačný koncept integrácie. Samozrejme nemožno vylúčiť, že sociologické alebo ekonomické aspekty migrácie zaujímajú aj geografov a politológov, politické zasa sociológov a demografov.

Tak ako vo svete aj na Slovensku je na migráciu nazerané z perspektívy viacerých vedeckých disciplín. K súčasným slovenským autorom systematicky skúmajúcim problematiku migrácie a migračnej politiky patrí celý rad mien, z ktorého vyberám Michala Vašečku, Jána Lidáka, Borisa Divinského, Zuzanu Bargerovú alebo Silviu Letavajovú. Hoci počet autorov, ktorí sa venujú cezhraničnému pohybu obyvateľstva postupne narastá, nachádza sa medzi nimi len nepatrné množstvo pôvodných zástupcov politických vied. Zo skupiny slovenských autorov, ktorí sa medzinárodnej migrácii venujú systematicky, pôsobi ako pracovník katedry politológie⁴ len Ján Lidák, Boris Divinský sa radí ku geografom, Michal Vašečka je sociológ a Silvia Letavajová etnologičkou. To však nevyklučuje domnienku, že na slovenských politologických pracoviskách sa vo svojich dizertačných prácach venujú migrácii alebo migračnej politike ďalší autori. Spomedzi slovenských politológov je okrem Jána Lidáka prínosný aj pohľad Jozefa Lenča, ktorý sa systematicky venuje výskumu alochtónnych menšín.⁵ Už v minulosti sa medzinárodnej migrácii venovali pracovníci Policajnej akadémie, ale ich predmetom záujmu bola predovšetkým azylová politika a podmienky prekračovania hraníc, migračnú politiku vo svojej komplexnosti (prísťahovalectvo a integráciu cudzincov) neskúmali.

Nasledujúci text predstavuje teoretickú reflexiu ekonomických a sociálnych príčin medzinárodnej migrácie. Zachytáva prvé systematické zdôvodnenie migračných pohybov, následne sa venuje klasickým i neoklasickým ekonomickým teóriám medzinárodnej migrácie, ktoré dopĺňa o ďalšie ekonomické pohľady a napokon predstavuje príčiny migrácie aj v sociálnom kontexte. Text vychádza z predpokladu, že vzhľadom k interdisciplinárnej povahe výskumu medzinárodnej migrácie sa dodnes nepodarilo vytvoriť ucelený koncept vysvetľujúci tento fenomén vo svojej komplexnosti. Existencia jedného spoločného teoretického rámca však nie je daná len interdisciplinárnym charakterom výskumu.

³ Pozri Gibson, R. K. (2002): *The Growth of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Lewiston: Edwin Mellen Press, s. 1.

⁴ Ekonomická univerzita v Bratislave.

⁵ Pozri napr. Lenč, J. (2006): *Možnosti a formy integrácie islamu v prostredí strednej Európy*. In: Goňcová, M. (ed.): *Střední Evropa a evropská integrace*. Brno: Centrum pro evropská studia při Katedře občanské výchovy Pedagogické fakulty MU, Masarykova univerzita, s. 262-270.

Primárnym dôvodom je komplexná podmienenosť daného procesu a to predovšetkým širokou paletou vnútorných faktorov medzinárodnej migrácie.

POČIATKY VÝSKUMU MIGRÁCIE

Počiatky vedeckého bádania migrácie sa objavili podobne ako v prípade výskumu iných spoločenských javov až v druhej polovici 19. storočia. Neskorý počiatok bádania nebol spôsobený absenciou fenoménu cezhraničnému pohybu obyvateľstva, ale neskorým formovaním empirických sociálnych vied.⁶ Čo sa však časom zmenilo, je „vnímanie medzinárodnej migrácie obyvateľstva zo strany západných spoločností.“⁷ Teória migrácie začala písať svoju históriu v roku 1885 prednáškou nemeckého geografa a kartografa Ernesta Geoga Ravensteina s názvom „*The Laws of Migration*“.⁸ Pred Royal Statistical Society v Londýne predstúpil s témou migrácie obyvateľstva a opierajúc sa o štatistické údaje z roku 1881 predstavil tézy o zákonitostiach mobility britskej populácie. Výsledkami svojho výskumu tak reagoval na hypotézu Williama Fara, podľa ktorého migračné pohyby nevykazujú žiadne zákonitosti.⁹ Ravenstein migráciu vysvetlil ako proces, v ktorom sa skupiny obyvateľov pohybujú v rámci určitých ekonomických a politických podmienok. Rozhodujúcu príčinou opustenia trvalého bydliska videl v celi zlepšiť svoj ekonomický status. Vo výskume migrácie zaviedol nové pojmy: termínom „*lokálni migranti*“ označoval migrantov v rámci jedného regiónu (grófstva), „*migranti prekonávajúci krátku vzdialenosť*“ subjekty mobility medzi hraničiacimi regiónmi, ktorí sa zo všetkých kategórií vyskytovali najčastejšie, a napokon pojmom „*migranti prekonávajúci dlhú vzdialenosť*“ označoval aktérov medzinárodnej migrácie. Podľa uskutočneného výskumu Ravenstein predstavil sedem zákonitostí ľudskej mobility:

1. „Migranti prekonávajú len krátku vzdialenosť (z vidieka do blízkeho mesta alebo z jedného štátu do susednej krajiny)
2. absorpčný proces smeruje z malých miest do veľkých,

⁶ Pozri Han, P. (2005): *Soziologie der Migration: Erklärungsmodelle, Fakten, politische Konsequenzen, Perspektiven*. Stuttgart: Lucius & Lucius, s. 42.

⁷ Lid'ák, J. (2009): *Európa a moslimovia*. In: Hirtlová, P.; Srb, V. (eds.): *Menšiny a integrujúci se Evropa*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, s. 242-251, tu s. 243.

⁸ Pozri Ravenstein, E. G. (1972): *Die Gesetze der Wanderung I*. In: Széll, G. (ed.): *Regionale Mobilität*. Mníchov: Nymphenburger Verlagshandlung, s. 41-58.

⁹ Pozri tamtiež, s. 41.

3. disperzný proces vykazuje podobné vlastnosti ako absorpčný proces,
4. každá veľká migračná vlna vyvoláva kompenzujúcu protivlnu,
5. migranti smerujú spravidla do veľkých priemyselných centier,
6. sklony k mobilite má skôr vidiecke obyvateľstvo než mestské a
7. skôr ženy ako muži.“¹⁰

Počnúc Ravensteinom sa odborníci pokúšajú opísať príčiny a rozsah migrácie aj v teoretickej rovine. Napriek tomu sa dodnes nepodarilo predložiť konzistentný a uspokojivý teoretický koncept zahrňujúci všetky aspekty spojené s fenoménom medzinárodnej migrácie.¹¹ Ani podľa názoru poprednej autority vo výskume medzinárodnej migrácie Douglasa S. Massey neexistuje v súčasnosti jedna ucelená obecná teória, skôr naopak, existuje veľké množstvo teoretických modelov vznikajúcich nezávisle jeden od druhého¹² (pozri aj tabuľku 1). Príčinu existencie rôznych paradigiem možno nájsť vo vnútornej rozmanitosti príčin medzinárodnej migrácie a z toho vyplývajúcom interdisciplinárnom charaktere výskumu tohto fenoménu.

Tabuľka 1: Témy záujmu v oblasti výskumu migrácie

Záujem	Materiál	Forma výskumu
Demografický	Štatistiky	Opis
Historický	Záznamy historických udalostí	Opis
Geografický	Mapy	Výskum regiónov a geografických priestorov
Lexikálny	Literatúra	Sekundárna literatúra
Teoretický	Vhodná literatúra, zistenia	Modely, teoretické koncepty
Sociologický, psychologický	Literatúra, štatistika	Modely, teórie
Rozvoj obyvateľstva	Modely	Prognózy, projekcie

Zdroj: Széll, G. (1972): *Regionale Mobilität als Forschungsgegenstand*. In: Széll, G. (ed.): *Regionale Mobilität*. Mníchov: Nymphenburger Verlagshandlung, s. 12-40, tu s. 15.

V nasledujúcej časti textu sú predstavené a porovnané len niektoré koncepty definujúce ekonomické a sociálne príčiny vedúce k medzinárodnej migrácii. Samozrejme do kategórie príčin medzinárodnej migrácie patria aj iné faktory, napr. politické alebo environmentálne, ale

¹⁰ Pozri tamtiež, s. 51-52.

¹¹ Pozri Kröhnert, S. (2007): *Migrationstheorien*. Berlín: Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung, s. 1. On: http://www.berlin-institut.org/fileadmin/user_upload/handbuch_texte/pdf_Kroehnert_Migrations-theorien.pdf (12.9.2008).

¹² Pozri Massey, D. S. a kol. (1993): *Theories of International Migration. A Review and Appraisal*. In: *Population and Development Review*. Volume 19, číslo 3. September 1993, s. 431-466, tu s. 432.

týmto sa v texte nevenujem. V ekonomickej rovine ide o klasické teórie medzinárodnej migrácie, zaoberajúce sa predovšetkým ekonomickými faktormi a nové modely migrácie, ktoré na rozdiel od klasických, kladú do popredia iné než ekonomické aspekty. Klasické teórie migrácie sú založené na hypotéze, že k sťahovaniu obyvateľov dochádza z dôvodu asymetrie medzi regiónmi s prebytkom pracovnej sily, zväčša ide o vidiek, a oblastami s nedostatkom pracovnej sily, spravidla sa jedná o teritórium miest. V centre pozornosti neoklasických teoretických konceptov stojí „racionálne konajúci človek ako hlavný aktér migračných pohybov.“¹³

KLASICKÉ TEÓRIE MEDZINÁRODNEJ MIGRÁCIE

Už v štyridsiatych rokoch 20. storočia vznikajú *gravitačné modely* migrácie vychádzajúce z Newtonho zákona gravitácie. Podľa nich objem migrujúcej populácie závisí od vzdialenosti medzi krajinou pôvodu a cieľovou destináciou. Čím je táto vzdialenosť väčšia, o to u menej ľudí sa prejavujú sklony k migrácii.¹⁴ Za jedného z predstaviteľov tohto smeru je považovaný George Kingsley Zipf. Zipf na základe skúmania vzťahu medzi 29 náhodne vybranými americkými mestami s počtom obyvateľov nad 100.000 a predanými lístkami na dopravu medzi nimi prišiel k záveru, že čím sú mestá väčšie a je medzi nimi kratšia vzdialenosť, o to väčšmi podliehajú obyvateľia migračným pohybom. Teda $P_1 \times P_2 / D$, pričom hodnota P_1 a P_2 vyjadruje počet obyvateľov skúmaného mesta a D najkratšiu prepravnú vzdialenosť medzi nimi.¹⁵ Teoretické koncepty však vznikajú vždy v určitom časovom období, za určitých socioekonomických podmienok, preto možno predpokladať, že ich platnosť nie je absolútna a postupne môžu stratiť na svojom význame. Teóriu postavenú na hypotéze, že vzdialenosť medzi regiónmi a štátmi bude zohrávať najdôležitejšiu úlohu pri výbere krajiny pôvodu, je možné empiricky spochybníť po nástupe technickej revolúcie, ktorá umožnila prekonávať veľké vzdialenosti v pomerne krátkom čase za cenu dostupnú aj pre príslušníkov menej majetných sociálnych skupín. Spochybníť by ju mohli aj politické a ekonomické podmienky v krajine pôvodu. V prípade záujmu osôb o medzinárodnú

¹³ Pozri Düvell, F. (2006): *Europäische und internationale Migration. Theorie, Empirie, Geschichte*. Münster: Lit, s. 81.

¹⁴ Pozri Haug, S. (2000): *Klassische und neuere Theorien der Migration*. Working Papers Nr. 30. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, s. 1.

¹⁵ Pozri Zipf, G. K. (1946): *P1xP2/D Hypothesis: On the Intercity Movement of Persons*. In: *American Sociological Review*, Vol. 11, Issue 6, s. 677 – 686.

emigráciu, napr. z dôvodu politického alebo rasového prenasledovania, nebude vzdialenosť podstatným faktorom migračného pohybu, ak sú susediace regióny poznačené rovnakými podmienkami. Aj Petrus Han spochybňuje súčasnú platnosť gravitačných modelov. Atraktivnosť cieľovej krajiny vidí skôr v politických a legislatívnych podmienkach než v geografickej vzdialenosti.¹⁶

K často používaným, na jednej strane obľúbeným, ale na strane druhej aj často kritizovaným modelom, sa radí koncept tzv. faktorov priťahovania (pull faktory) a faktorov vytlačania (push faktory) migrantov, ktorý vychádza z predpokladu nerovnováhy socioekonomických faktorov medzi jednotlivými regiónmi.¹⁷ Napriek tomu, že podľa niektorých autorov ide o samostatnú a na ostatných modeloch nezávislú teóriu¹⁸, jej podstata je natoľko akceptovateľná, že ju možno aplikovať aj pri vysvetlení ďalších teoretických konceptov (tak na makro- ako aj mikroekonomickej úrovni) príčin migrácie. Naopak u niektorých autorov je jej odopieraný teoretický rámec, pretože aj „napriek jasnej definícii jednotlivých faktorov musia byť tieto ďalej doplnené tézami iných teoretických modelov.“¹⁹ Kritici jej vyčítajú zlyhávanie v momente, ak migračné procesy naďalej pretrvávajú, hoci faktory – či priťahovania alebo vytlačania – už zanikli. Napríklad, pracovná migrácia pretrváva aj napriek rastúcej nezamestnanosti v cieľovej krajine.²⁰ V obdobnom prípade je však potrebné vnímať model faktorov priťahovania a vytlačania ako celok. Jeden faktor priťahovania môže byť nahradený iným, alebo môže nastať situácia, keď faktor priťahovania už neexistuje, ale faktor vytlačania pretrváva aj naďalej v nezmenenej podobe.

Faktory priťahovania teda vznikajú v cieľových krajinách tým, že ponúkajú príslušníkom iných štátov alebo celej spoločnosti niečo (statky, služby, bezpečnosť, slobodu), čo sa v krajine pôvodu nenachádza, resp. nachádza sa to v obmedzenej miere.²¹ Faktory vytlačania vznikajú naopak v krajinách pôvodu. Sú to faktory, ktoré bránia jednotlivcom naplňať ich spoločenské, ako aj individuálne očakávania, napr. nízke mzdy, etnické napätie, vojenské konflikty, prírodné katastrofy, nedemokratický režim. K migrácii dochádza teda preto, že v niektorých krajinách sú vytvárané výhodné podmienky pre ľudskú existenciu, t. j.

¹⁶ Pozri Han: *Soziologie der Migration*, s. 15.

¹⁷ Pozri Lee, E. S. (1972): *Eine Theorie der Wanderung*. In: Széll, G. (ed.): *Regionale Mobilität*. Mnichov: Nymphenburger Verlagsanstalt, s. 115-129.

¹⁸ Pozri napr. Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 3.

¹⁹ Pozri napr. Kröhnert: *Migrationstheorien*, s. 1.

²⁰ Pozri Castles, S.; Miller, M. J. (1993): *The Age Of Migration - International Population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press, s. 20.

²¹ Pozri aj Štefančík, R. (2008): *Otázky migrácie a migračnej politiky v Českej republike a na Slovensku*. In: Kráľová, E. (eds.): *Genéza a tvorba verejnej politiky na Slovensku*. Prešov: KM-System, s.r.o., s. 213-236.

štáty vytvárajú podmienky priťahujúce cudzokrajné obyvateľstvo a naopak, niektoré krajiny produkujú tlaky, ktoré vytláčajú obyvateľstvo z vlastného teritória. Presná hranica medzi faktormi priťahovania a faktormi vytlačania je identifikovateľná len veľmi ťažko. Faktory vytlačania zohrávajú rozhodujúcu úlohu prevažne pri migrácii z dôvodu vojnových konfliktov alebo ťažkých a zdĺhavých hospodárskych kríz, ale pri rozhodovaní o opustení krajiny pôvodu migrant musí brať do úvahy obe skupiny faktorov. Jednotlivé faktory pôsobia na ľudí rôzne. Niektoré z nich pôsobia na mnohých rovnako, niektoré z nich vyvolávajú u rôznych ľudí rozličné reakcie.²² Napríklad ochota zamestnať sa v cieľovej krajine môže byť intenzívnejšia u ľudí ovládajúcich jazyk domácej spoločnosti ako u ľudí bez jazykových znalostí. Alebo atraktívnejšou sa javí krajina s dobrým vzdelávacím systémom pre rodiny s deťmi ako pre rodiny bez nich.

Rozhodnutie opustiť krajinu pôvodu je determinované aj ďalšou skupinou aspektov, ktorú tvoria sprievodné prekážky v procese migrácie. Migranti musia zvažovať komplikácie spojené s opustením domovskej krajiny, ako aj okolnosti vstupu do cieľovej krajiny. Rozhodujúca môže byť aj priestorová vzdialenosť, dopravná dostupnosť, kultúrna príbuznosť so spoločnosťou v cieľovej krajine, náboženské zloženie domáceho obyvateľstva, jej vzťah k prisťahovalcom, prisťahovalecká a integračná politika, ale aj poveternostné podmienky, podmienky na bývanie a vzdelávanie detí, infraštruktúra, či celkové množstvo informácií o cieľovej krajine. Sklony k migrácii rovnako ovplyvňujú osobnostné vlastnosti obyvateľov krajiny pôvodu, t. j. schopnosť ľudí vnímať existujúce faktory a určitým spôsobom sa s nimi vyrovnáť. Napr. život v totalitnom režime môže byť pre niekoho stresujúcou skúsenosťou, ktorej jediné riešenie vidí v emigrácii. Niektoré osoby v ňom naopak, aj vďaka vnútornému stotožneniu s ideovou podstatou režimu, môžu vidieť priaznivé prostredie na ďalší kariérny rast. Skupiny faktorov priťahovania a vytlačania môžeme ďalej skúmať z pohľadu ekonomického, sociálneho a politického. V nasledujúcom texte budú predstavené ekonomické a sociálne pohľady na príčiny medzinárodnej migrácie.

EKONOMICKÉ FAKTORY MIGRÁCIE

Medzinárodná migrácia pracovnej sily je stabilnou súčasťou výskumu ekonómov, keďže sťahovanie sa za prácou tvorí súčasť dejín (nielen) 20. storočia mnohých krajín. Aj niektoré

²² Pozri Lee: *Eine Theorie der Wanderung*, s. 118.

západoeurópske štáty (napr. Nemecko, Švajčiarsko) riešili po druhej svetovej vojne nedostatok pracovnej sily pozývaním zahraničných pracovníkov. V dôsledku hospodárskej krízy v prvej polovici sedemdesiatych rokov sa pôvodne liberálna prisťahovalecká politika zmenila na reštriktívnu. Napriek týmto opatreniam sa nárast prílevu ďalších pracovníkov zo zahraničia nepodaril zastaviť. A hoci je dnes počet prisťahovalcov v krajinách západnej Európy vysoký, permanentne sa objavujú ďalšie návrhy riešiť výpadok pracovnej sily v niektorých odvetviach národných ekonomík práve pozývaním cudzincov.

V priebehu desaťročí sa podarilo vytvoriť niekoľko ekonomických prístupov k skúmaniu medzinárodnej migrácie. Ekonomické faktory príťahovania (silná ekonomika, vysoká mzda, dopyt po pracovnej sile, vysoká životná úroveň v cieľových krajinách) a naopak faktory vytlačania (slabý dopyt po práci, nízka priemerná mesačná mzda, vysoká nezamestnanosť, inflačná špirála v krajinách pôvodu) stáli v centre pozornosti najstarších *klasických ekonomických teórií*, *neoklasických ekonomických teórií* a rovnako aj tzv. *new economics of migration*. Prvé dve menované nazerajú na migráciu z pohľadu makroekonomických ukazovateľov. Správanie migrantov vysvetľujú na úrovni agregátu, teda celej populácie. Vznik cezhraničnej ľudskej mobility pripisujú prevažne vonkajším podmienkam a priestorovú mobilitu vnímajú ako prejav kolektívneho správania. Za základný dôvod migrácie považujú hospodársku nerovnováhu medzi ekonomicky vyspelými a ekonomicky chudobnými krajinami.²³ V popredí záujmu tak stojí hospodársky rast a z toho plynúce rozdiely medzi produkčnými možnosťami a situáciou na trhu práce jednotlivých krajín. Neoklasické ekonomické teórie vznikajú ako reakcia na najstaršie, resp. klasické teórie. Zatiaľ čo najstaršie teórie nazerajú na príčiny migrácie z pohľadu nerovnomernej alokácie pracovných možností a s tým súvisiacim rozdielom medzi ponukou a dopytom po práci v jednotlivých regiónoch alebo štátoch, neoklasické teórie vidia hlavnú príčinu v mzdových rozdieloch.²⁴ Migranti tak očakávajú, že ich príjem získaný v zahraničí bude vyšší ako domáci. Faktor mzdových príjmov je ďalej posilňovaný vysokou mierou nezamestnanosti a rozmiestnením pracovnej sily v jednotlivých odvetviach krajiny pôvodu. Vyššie sklony k migrácii smerom do cieľovej krajiny tak možno predpokladať v prípade, ak sa v nej nachádza vyššie množstvo voľných pracovných miest v porovnaní s krajinou pôvodu.

²³ Pozri napr. Massey: *Theories of International Migration*, s. 433-436.

²⁴ Pozri Lehart, G. (2002): *Internationale Migration*. In: *Demographie aktuell*, číslo 19, Berlín, s. 7-8, Straubhaar, T. (1986): *The Causes of International Labor Migration*. In: *International Migration Review*, Vol. 20, No. 4, (Winter 1986) s. 835-855, tu s. 837.

Z makroekonomického pohľadu je trh práce primárnym mechanizmom pre vznik medzinárodnej migrácie, pričom ostatné faktory tu nezohrávajú významnú úlohu.²⁵

Douglas S. Massey spolu s ďalšími autormi zhrnuli základné atribúty makroekonomických teórií do nasledujúcich bodov:²⁶

1. „Medzinárodná migrácia vzniká z dôvodu rozličných mzdových rozdielov medzi štátmi.
2. Po vyrovnaní mzdových rozdielov viac k cezhraničnému pohybu nedochádza.
3. Kvalifikovaní pracovníci môžu z dôvodu rozličných výnosov z ľudského kapitálu vykazovať úplne opačné migračné modely, než je to u nekvalifikovanej pracovnej sily.
4. Primárnu príčinu medzinárodnej migrácie pracovnej sily treba hľadať v trhu práce.
5. Migračné vlny môžu byť ovplyvnené reguláciou pracovných trhov tak v krajinách pôvodu ako aj v cieľových štátoch.“

K ekonomickým konceptom vysvetľujúcim medzinárodnú migráciu patrí *teória duálneho pracovného trhu*. Na rozdiel od klasických makroekonomických konceptov nevidí hlavné dôvody migrácie v tendencii vyrovnávať rozdiely na trhu práce.²⁷ Vychádza z hypotézy existencie dvoch pracovných trhov: primárneho a sekundárneho. Primárny trh tvoria pracovné miesta s vyšším ohodnotením, lepšou spoločenskou prestížou, pracovnými podmienkami, aj príležitosťou na kariérny rast. Predpokladá sa zároveň, že v každej ekonomike existuje aj určitý druh povolání so slabším mzdovým ohodnotením a zákonite aj nižšou spoločenskou prestížou. Tento trh je charakteristický vysokou fluktuáciou pracovnej sily z dôvodu ich bezproblémovej nahraditeľnosti. Aby sa zvyšovaním miezd neohrozilo fungovanie niektorých hospodárskych odvetví, zvyšuje sa dopyt po pracovnej sile obyvateľov z krajín so slabšou hospodárskou výkonnosťou, resp. nižšími priemernými platmi v rovnakom odvetví. V cieľovej krajine tak fungujú akoby dva osobitné trhy práce. Pre cieľovú krajinu je výhodné zamestnávať pracovníkov zo zahraničia, nakoľko požiadavky domácich zamestnancov na zvyšovanie miezd v určitých sektoroch by mohli viesť k „plošnému nárastu

²⁵ Pozri Massey: *Theories of International Migration*, s. 434.

²⁶ Massey: *Theories of International Migration*, s. 434.

²⁷ Pozri Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 3.

miezd na celom trhu práce a zároveň k inflácii“.²⁸ Finančne výhodnejšie je tak otvorenie paralelného trhu pre ekonomických migrantov, ktorých mzdové ohodnotenie je nižšie ako u domácich pracovníkov. Na ilustráciu, Spolková republika Nemecko už niekoľko rokov rieši problém vysokej nezamestnanosti. Aj napriek tomu patrí ku krajinám s najvyšším počtom pracujúcich cudzincov v Európe. Predstavitelia nemeckého hospodárstva v niektorých odvetviach (hoteliérstvo, služby, zdravotníctvo) nezvyšujú mzdy, aby celkový hospodársky výsledok v danom odvetví nebol vyjadrený v negatívnych číslach. Preto sú odkázaní výlučne na lacnejšiu pracovnú silu zo zahraničia. Uvedená teória však neplatí len pri povolaniach s nižšou spoločenskou prestížou. Základy teórie duálneho pracovného trhu sú tak podľa Masseyho položené na nasledovných hypotézach:²⁹

1. „Medzinárodná migrácia je založená z väčšej časti na dopyte a je vyvolávaná iniciatívou zo strany zamestnávateľov alebo vlád v industrializovaných krajinách.
2. Nakoľko je dopyt po imigrantoch vyvolaný z dôvodu štrukturálnych podmienok v národnom hospodárstve, nezohrávajú mzdové rozdiely nevyhnutnú podmienku pracovnej migrácie.
3. Nízke mzdy zahraničných pracovníkov v cieľových krajinách nestúpajú pri klesajúcej ponuke pracovnej sily, ale sa udržiavajú na nízkej úrovni prostredníctvom inštitucionálnych mechanizmov.
4. Nízke mzdy môžu klesnúť ako dôsledok stúpajúcej ponuky zahraničnej pracovnej sily.
5. Vlády nie sú schopné zabrániť migrácii reguláciou alebo zmenami mzdových pomerov, nakoľko migrácia vo svojej podobe zodpovedá požiadavkám moderných industrializovaných ekonomík.“

Nedostatky tejto teórie sa objavujú už pri zbežnom pohľade na typy modernej medzinárodnej migrácie v západnej Európe. Prvá veľká migračná vlna po druhej svetovej vojne síce vznikla ako objednávka vlád krajín s vysokým tempom rastu ekonomiky a nedostatku pracovnej sily, príchod rodinných príslušníkov migrantov do cieľových štátov

²⁸ Divinský, B. (2005): *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike. Stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava, FES – SFPA, s. 21.

²⁹ Massey: *Theories of International Migration*, s. 444.

v šesťdesiatych rokoch, ako aj po hospodárskej kríze z roku 1973, však už nebol v súlade s ich potrebami. Rovnako nelegálny medzinárodný pohyb pracovnej sily je dôkazom, že migrácia vzniká často nezávisle na vôli zamestnávateľov alebo vlád hospodársky vyspelých štátov.

Ku klasickým ekonomickým konceptom cezhraničného pohybu obyvateľstva patrí rovnako *teória svetového systému*. Spočíva na analýze vzájomného stretania vyspelých ekonomických štátov s menej hospodársky vyvinutými krajinami. Základom tejto teórie je téza, že medzinárodná migrácia je výsledkom expandujúceho globálneho trhu. Globalizácia tak vzniká najskôr vo veľkých centrách, ktoré svojím ekonomickým rastom priťahujú mobilnú populáciu z periférnych oblastí a z menej vyspelých štátov.³⁰ Massey spolu s ďalšími autormi zhrnuli tento teoretický rámec do nasledujúcich hypotéz:³¹

1. „Medzinárodná migrácia je prirodzeným dôsledkom vzniku kapitalistického trhu v rozvojových štátoch poznačených hospodárskou globalizáciou.
2. Medzinárodná migrácia pracovnej sily má opačný smer v porovnaní s medzinárodným tokom tovarov a kapitálu.
3. K medzinárodnej migrácii dochádza predovšetkým medzi bývalými koloniálnymi mocnosťami a ich závislými územiami, nakoľko tu existujú väzby v oblasti kultúry, jazyka, byrokracie, hospodárstva a dopravy.
4. Nakoľko je medzinárodná migrácia spôsobená globalizáciou jednotlivých trhov, môže byť regulovaná prostredníctvom investícií a kontroly toku tovar a kapitálu. Túto možnosť však Massey považuje za ťažko realizovateľnú a z toho dôvodu viac menej za nepravdepodobnú.
5. Zlyhanie politických a vojenských intervencií za účelom ochrany medzinárodných investícií a expanzie globálneho trhu má za následok vznik mobility utečencov.
6. Medzinárodná organizácia nesúvisí veľmi od výšky miezd alebo miery nezamestnanosti, ale je dôsledkom dynamiky globalizovanej ekonomiky.“

³⁰ Pozri Sassen, S. (1991): *The Global City*. New York: Princeton University Press.

³¹ Massey: *Theories of International Migration*, s. 447.

„Ekonomicky orientované teórie medzinárodnej pracovnej migrácie chápu tento jav ako určitú formu mobility pracovnej sily.“³² Ľudia sa teda pre migráciu rozhodujú na základe porovnávania výšky miezd a šance zamestnať sa v rozličných krajinách v tom istom, podobnom alebo v úplne odlišnom hospodárskom odvetví. Tento makroekonomický pohľad je doplnený aj o mikroekonomický aspekt nazerajúceho na človeka ako na racionálne konajúceho jednotlivca.³³ Racionálne uvažujúce indivídium stojí v centre pozornosti *neoklasických mikroekonomických teórií*, resp. *teórií ľudského kapitálu*. Podľa nich človek v procese rozhodovania berie do úvahy náklady spojené s migráciou a výnosy z nej. Kröhnert odkazuje pri tomto modeli na Sjaastada.³⁴ Podľa neho je migrácia spojená s výnosmi a nákladmi, ktoré môžu mať tak monetárnu, ako aj nemonetárnu podobu. K finančným nákladom patria napr. výdavky spojené s presťahovaním. Nemonetárne náklady môžu byť sociálneho druhu, ako napr. strata blízkeho kontaktu s príbuznými alebo priateľmi. Monetárne výnosy predstavuje napríklad mzda, nemonetárne výnosy napr. lepšie životné prostredie. Výnosy sa však nemusia prejaviť hneď, môžu byť popudom k migrácii, ak keď sa prejavia oveľa neskôr, napr. šance na kariérny postup na novom pracovnom mieste.³⁵

Prospešnosť migrácie sa tak vypočíta, napr. ako hodnota ročného príjmu v cieľovej krajiny, od ktorej je odpočítaná výška ročnej mzdy v krajine pôvodu. Ďalej sa porovnajú náklady na ubytovanie a stravovanie, plus sa odpočítajú náklady na cestovné do cieľovej krajiny. Ak má výsledok tohto porovnania pozitívnu hodnotu, migrácia je pre racionálneho jednotlivca vnímaná ako správna voľba. Ľudia si tak vyberajú cieľovú krajinu podľa možnosti čo najlepšieho uplatnenia v ekonomickom procese. Migrácia sa poníma ako investícia do vlastnej budúcnosti, s ktorou sú, podobne ako pri investíciách na iných trhoch, spojené určité riziká.³⁶ Tento model pripúšťa aj predpovede mobility určitých skupín. Vyššie rozdiely v odmeňovaní medzi jednotlivými krajinami lákajú viac pracovníkov s nižšími mzdami v krajinách pôvodu, ako potenciálnych migrantov, ktorí vo svojom domácom prostredí dokážu viac profitovať zo svojho vzdelania a pracovných skúseností. Napriek vyššie uvedenému je potrebné konštatovať, že atribúty mikroekonomických neoklasických teórií sa len nepatrne odlišujú od makroekonomických konceptov.

³² Pries, L. (2001): *Internationale Migration*. Bielefeld Transcript Verlag, s. 13.

³³ Pozri Lebhart, G. (2002): *Internationale Migration*. In: Demographie aktuell, číslo 19, Berlín, s. 8.

³⁴ Pozri Sjaastad, L. A. (1962): *The Costs and Returns of Human Migration*. In: The Journal of Political Economy (70), s. 80-93.

³⁵ Pozri Kröhnert: *Migrationstheorien*, s. 3-4.

³⁶ Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 5.

Definovať dôvody presunov obyvateľstva čisto na základe ekonomických teórií však nie je dostačujúce. Ak by platilo pravidlo, že dôvodom pracovnej migrácie sú výlučne vyššie mzdy v cieľovej krajine, počet migrujúcich obyvateľov z ekonomicky menej vyspelých štátov by bol neporovnateľne vyšší. Správanie migrantov je tak súhrnom rôznych sociálnych fenoménov, ktoré nemožno vysvetliť len z perspektívy makroekonomických konceptov. Z tohto dôvodu boli neoklasické teórie migrácie vystavené intenzívnej kritike a doplnené novými koncepciami, ktoré pri vysvetľovaní dôvodov migrácie berú do úvahy aj neekonomické faktory. Neoklasickým teóriám sa vyčíta aj prílišné zjednodušovanie a zovšeobecňovanie. V ostatných desaťročiach boli doplnené *novými ekonomickými teóriami pracovnej migrácie (new economics of labour migration)*.³⁷ Zatiaľ čo neoklasické teórie sa pokúšajú vysvetliť aspekty pracovnej migrácie predovšetkým na úrovni celej populácie, nové ekonomické teórie sústreďujú pozornosť na aspekty rozhodovania na mikrosociálnej úrovni.³⁸ V popredí záujmu nových teórií stojí rodina, domácnosť alebo inak definovaná jednotka produkcie a spotreby, nie autonómne indivídium.³⁹ Mzdové rozdiely nie sú nevyhnutnou príčinou zmeny životného priestoru. Migrácia umožňuje rodine stať sa nezávislou na lokálnej úrovni, zlepšiť svoju ekonomickú situáciu v porovnaní s inými domácnosťami, dokáže eliminovať riziká, ktoré sú spojené so stratou pracovného miesta, ak všetci príslušníci pracujú výlučne v jednom regióne. Pritom môžu byť výnosy rodiny v protiklade s individuálnym prospechom, ako napríklad v prípade manželiek emigrantov, ktoré migráciou stratili v krajine pôvodu prácu a tým pádom aj svoj príjem. Nakoľko sa však celkový príjem manžela zvýšil v cieľovej krajine do takej miery, že dosahuje úroveň alebo dokonca prevyšuje pôvodný príjem oboch manželov, možno považovať zahraničnú migráciu za stratégiu postavenú na racionálnom základe. Takéto uvažovanie však platí len v prípade, ak je príjem partnerov nižší, ako mzda jedného z nich v cieľovej krajine. Naopak platí predpoklad, že čím je vyšší zárobok oboch partnerov v krajine pôvodu, o to nižšia je pravdepodobnosť zahraničnej pracovnej migrácie.

Príjem domácnosti a z toho plynúci predpoklad mobility za prácou môže byť meraný aj inými dopĺňujúcimi faktormi. Napríklad množstvom finančných prostriedkov, ktoré môže

³⁷ Pozri napr. Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Cambridge: Blackwell.

³⁸ Pozri Pries: *Internationale Migration*, s. 14-15.

³⁹ Pozri Massey: *Theories of International Migration*, s. 436.

domácnosť poslať svojim príbuzným (rodičom alebo deťom) do krajiny pôvodu. Nové ekonomické teórie tak možno podľa Massey charakterizovať nasledovne:⁴⁰

1. „Nie indivídua, ale rodiny, domácnosti alebo iné kultúrne definované jednotky produkcie alebo spotreby vystupujú ako jednotky výskumu migrácie.
2. Rozdiely medzi mzdami nie sú tou primárnou podmienkou vzniku medzinárodnej migrácie. Aj bez mzdových rozdielov môže dochádzať k cezhraničnému pohybu pracovnej sily.
3. V čase ekonomického rastu krajín pôvodu môže migrácia predstavovať spôsob ako sa vyvarovať riziku nedostatku pracovných síl v určitých odvetviach.
4. Medzinárodnú migráciu nemožno zastaviť priblížením mzdových rozdielov.
5. Vlády môžu ovplyvniť migračné vlny prostredníctvom regulácie trhu práce a kapitálu.
6. Opatrenia vedúce k zvýšeniu priemerného príjmu v krajine pôvodu môže tiež viesť k zahraničnej migrácii, pokiaľ sa na tomto procese nezúčastňujú aj relatívne chudobnejšie domácnosti.“

NOVÉ TEÓRIE MEDZINÁRODNEJ MIGRÁCIE

Ako reakcia na nedostatky klasických teórií vznikali nové koncepty vysvetľujúce iné než ekonomicky podmienené príčiny cezhraničného pohybu obyvateľstva. Často sa v súvislosti s migráciou objavujú nový termín – *transnacionálna migrácia*.⁴¹ Ide o nový druh cezhraničného pohybu obyvateľstva. Zatiaľ čo medzinárodná migrácia v predchádzajúcich rokoch bola typická svojou jednorazovou zmenou trvalého bydliska, v súčasnosti ide o viacnásobnú formu transnacionálnej migrácie. V rámci nej migranti udržiavajú aktívne sociálne, hospodárske a politické vzťahy so spoločnosťou krajiny pôvodu, ale aj v s tretími štátmi. Transmigranti sa zdržiavajú na rôznych miestach, nie sú teda doma ani v krajine pôvodu, ani v cieľovej destinácii. Svojim spôsobom života tak vytvárajú sociálne prostredie

⁴⁰ Pozri tamtiež, s. 439.

⁴¹ K transnacionálnej migrácii pozri aj Szaló, C. (2007): *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědení o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

prekračujúce klasické politické hranice, označované ako transnacionálne komunity.⁴² Pries odkazuje na Lindu Baschovú a jej spolupracovníkov⁴³, podľa ktorých transnacionálnou migráciou dochádza k formovaniu tzv. „deteritoriálneho národného štátu“. Tento vzniká tým, že „skupina obyvateľov žije vo forme transmigrantov v inom štáte, ale viac menej stále mimo tohto štátu, pretože členovia migračných komunit udržávajú ekonomické, sociálne a politické vzťahy, ktoré sú podstatné pre zachovanie existencie krajiny pôvodu“.⁴⁴ Podobne ako predchádzajúce teórie, rovnako aj koncept transnacionálnych sietí si našiel svojich kritikov. Otázne je, či túto formu migrácie skutočne možno považovať za úplne nový spoločenský fenomén, či sa dá teoreticky vysvetliť, t. j. na ktorých faktoroch je závislá a či existuje dlhodobo. Nahradenie pojmu medzinárodný termínom transnacionálny je používaný skôr na to, aby tým autori demonštrovali prístup k novej paradigme vo výskume migrácie, než aby označil novú formu migračných procesov, ktorá sa podľa Haug dá identifikovať už v druhej polovici 19. storočia.⁴⁵

SOCIÁLNE FAKTORY MIGRÁCIE

Výška mzdy a možnosť uplatnenia na inom trhu práce patria z perspektívy ekonomických teórií k najdôležitejším, hoci nie jediným faktorom medzinárodnej migrácie. Absolventi slovenských lekárskech fakúlt alebo slovenskí lekári a zdravotné sestry s dlhoročnou praxou sa nerozhodnú pre pracovnú migráciu do Českej republiky len kvôli vyšším platom, ale rovnako aj z iných, pravdepodobne podstatnejších dôvodov, o. i. kvôli príbuznosti oboch jazykov, kultúry, či spoločných dejín Čechov a Slovákov.⁴⁶ Obdobne prisťahovalci z frankofónnych krajín smerujú do kultúrne príbuzného Francúzska, či obyvatelia z krajín Commonwealthu do Veľkej Británie. Po druhej svetovej vojne v rámci postkoloniálnej migrácie bolo charakteristické, že obyvatelia z bývalých kolónií migrovali do tých štátov, ktoré boli v minulosti v pozícii ich kolonizátorov. Do Holandska sa v 50. a 60. rokoch sťahovali obyvatelia z Indonézie, neskôr zo Surinamu a Holandských Antíl. V polovici 70. rokov sa do Portugalska presídlilo cca pol milióna ľudí z Angoly a Mozambiku. Podobný

⁴² Pozri Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 17.

⁴³ Pozri Basch, L. a kol. (1994): *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach.

⁴⁴ Pries: *Internationale Migration*, s. 50.

⁴⁵ Pozri Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 26.

⁴⁶ Pozri Štefančík: *Otázky migrácie a migračnej politiky*, s. 213-236.

proces bol zaznamenaný aj vo Veľkej Británii, Taliansku a Belgicku.⁴⁷ Z toho vyplýva, že tak ako ekonomické faktory, rovnako aj sociálne, resp. socio-kultúrne pull faktory zohrávajú dôležitú úlohu v procese medzinárodnej migrácie. K sociálnym faktorom priťahovania patria dobré sociálne a zdravotné zabezpečenie, vhodné podmienky pre vzdelávanie detí a mládeže, z kultúrnych faktorov uvediem príbuznosť jazykov, náboženského vierovyznania, či iných blízkych kultúrnych vzorcov správania.

Jedným z dôvodov, ktoré ekonomické teórie nevysvetľujú, je cezhraničný pohyb obyvateľstva kvôli lepším podmienkam na vzdelávanie, hoci v konečnom dôsledku by aj tento dôvod opustenia krajiny mohol byť motivovaný ekonomickými výhodami, v prípade, ak študenti odchádzajú študovať do inej krajiny s vyhliadkou lepšieho uplatnenia na trhu práce po ukončení štúdia. Názorný príklad ilustrujú slovenskí študenti navštevujúci vysoké školy v Českej republike. Počet Slovákov na českých vysokých školách sa podľa odhadov z roku 2009 pohyboval na úrovni 20.000.⁴⁸ Študenti sa rozhodujú dobrovoľne kvôli lepšej kvalite vzdelávacieho systému v Čechách a na Morave, ale aj kvôli absencii niektorých študijných odborov v krajine pôvodu. Navyše nie sú nútení osvojiť si jazyk cieľovej krajiny, keďže pri hodnotení ako aj v inom úradnom kontakte so zamestnancami univerzity môžu používať slovenčinu. Keďže ide o študentov vysokých škôl, t. j. budúcej vysokokvalifikovanej pracovnej sily, migrácia tohto typu je z pohľadu cieľovej krajiny vítaná. Predpokladá sa, že veľké množstvo absolventov vysokých škôl sa viac do krajiny pôvodu po získaní univerzitného diplomu nevráti. Podľa Gabalu a Václavíkovej približne 70 percent slovenských študentov sa nevráti okamžite späť na Slovensko, ale zostane v Českej republike pracovať.⁴⁹ Päť rokov je dostatočne dlhé obdobie na vytvorenie si vyhovujúceho sociálneho kapitálu, ktorý výrazne uľahčuje uplatnenie na trhu práce v hostiteľskej krajine. Sociálne vzťahy sú zároveň hlavným predpokladom úspešnej integrácie. Naopak pre Slovensko je tento druh emigrácie stratou, pretože odchodom vzdelaných ľudí stráca nielen vysokokvalifikovanú pracovnú silu, ale úbytkom mladých ľudí sa znižuje aj miera reprodukcie domáceho obyvateľstva.

⁴⁷ K histórii európskej migrácie pozri Bade, K. J. (2005): *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny alebo Münz, R. (1997): *Phasen und Formen der europäischen Migration*. In: Angenendt, S., (ed.): *Migration und Flucht, Aufgaben und Strategien für Deutschland, Europa und die internationale Gesellschaft*. München, Bundeszentrale für politische Bildung, s. 35-47.

⁴⁸ Podľa odhadov ARRA citované z TASR (2009): *Viac ako 6000 Slovákov prilákala česká Masarykova univerzita*. In: SME.sk, 1.4.2009.

⁴⁹ Pozri Gabal, I.; Václavíková, L.; Geddes, A. (2002): *Migrace v rozšířené Evropě*. Praha: Ústav mezinárodních studií, s. 15.

Sociálne hľadisko rovnako berie do úvahy skutočnosť, že medzinárodná migrácia nie je len cieľom, ale je predovšetkým prostriedkom zmeny sociálnych a kultúrnych stereotypov jednotlivca. Podobne uvažujeme pri vnútroštátnej (internej) migrácii (vidiek – mesto, centrum – periféria). Ak mladí ľudia nevidia vlastnú perspektívu na vidieku, rozhodnú sa pre život v meste, resp. v centre. So zmenou sociálneho priestoru sú spojené očakávania výraznej zmeny ich spoločenského statusu. Podobne možno nazerať na medzinárodnú migráciu. Obyvatelia sa sťahujú nielen z ekonomicky, ale aj z kultúrne a sociálne zaostalých regiónov z dôvodov vymanenia sa z tradičných vzorcov správania, ktoré im diktuje okolie a ktoré sú v rozpore s vlastnými predstavami o živote. Mladí ľudia žijúci v spoločnej domácnosti s rodičmi s pozitívnym vzťahom k osvedčenému spôsobu života, môžu považovať zmenu bydliska za najschodnejšiu cestu, ako nepodľahnúť tlaku rodiny a nepodriaďiť sa tradičnému životnému štýlu.

Ďalším dôvodom migrácie analyzovaným zo sociálneho hľadiska je definovanie vlastnej životnej situácie s následným porovnaním životnej situácie rovesníkov, spoluobčanov, príbuzných, ktorí sa pre migráciu už rozhodli. Jednotlivec je konfrontovaný s väčšou prestížou migrantov a v prípade frustrácie z vlastnej životnej situácie, sa môže taktiež rozhodnúť pre život za hranicami. Annette Treibel vidí v migrácii žien dokonca spôsob ich emancipácie.⁵⁰ Samozrejme je dôležité rozlišovať, či k migrácii žien dochádza z dôvodu vyhliadky na zlepšenie svojej životnej situácie, či už na pracovisku alebo v spoločnosti, alebo je podnetom na odchod z krajiny pôvodu násilné zaobchádzanie zo strany manžela, rodiny alebo iného sociálneho prostredia.

K popredným sociálnym modelom vysvetľujúcim proces migrácie patrí koncept *sociálnych sietí*.⁵¹ Pristáhovalci si v cieľových krajinách vytvárajú skupiny s pevnými sociálnymi väzbami. Osobné vzťahy, ktoré medzi sebou vytvárajú migranti, bývalí migranti, ale aj ľudia zostávajúci doma, zvyšujú pravdepodobnosť pracovnej migrácie, ktorá môže mať reťazový charakter.⁵² Mestské štvrte s prevahou zahraničných imigrantov, medzi ktorými existujú silné rodinné či priateľské putá, sú v súčasnosti bežným koloritom európskych veľkomiest. Na ilustráciu komunity migrantov moslimského vierovyznania si v priebehu druhej polovice dvadsiateho storočia vytvorili v Európe celý rad inštitúcií sústreďujúcich sa

⁵⁰ Pozri Treibel, A. (2006): *Migration als Form der Emanzipation. Motive und Muster der Wanderung von Frauen*. In: Butterwegge, Ch.; Hentges, G. (ed.): *Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. Migrations-, Integrations- und Minderheitenpolitik*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 103-122.

⁵¹ Pozri Pries, L. (2001): *Internationale Migration*. Bielefeld Transcript Verlag, s. 34.

⁵² Pozri Massey: *Theories of International Migration*, s. 448.

na náboženské vzdelávanie a uchovávanie moslimskej identity. Sprostredkovaním vzdelania v mešitách, v školách alebo prostredníctvom vlastných masovokomunikačných prostriedkov budujú a uchovávajú kontakty medzi islamskou emigráciou a domovskou komunitou.⁵³ Dôvodom migrácie sa v takýchto prípadoch nestávajú výlučne mzdové rozdiely medzi jednotlivými krajinami, ale už existujúca široká sociálna základňa medzi prisťahovalcami s pevnými kontaktmi na domovskú krajinu. Rozhodnutie zotrvať v cieľovej krajine a postupne sa začleniť do autochtónnej spoločnosti môže mať rozličné podoby. Závisieť bude pravdepodobne najmä od imigračnej a integračnej politiky štátu, od názorov domácej spoločnosti, ale aj od názoru samotných prisťahovalcov.

V centre pozornosti sociologického pohľadu na cezhraničný pohyb obyvateľstva a výskumu aktérov sociálnych sietí stojí aj úloha príbuzenských vzťahov v procese rozhodovania opustiť krajinu pôvodu. V tomto prípade ide o príslušníkov rodín, ktorých členovia pracujú v cieľovej krajine už niekoľko rokov. Medzitým si vytvorili širokú sieť sociálnych kontaktov nevyhnutnú na prípravu vhodnej východiskovej pozície pre svojich príbuzných, za ktorými putujú sami alebo v ich sprievode ďalší migranti. Sociálne (Lebhart, hovorí o etnických) siete môžu byť vnímané ako forma sociálneho kapitálu, z ktorého ľudia čerpajú informácie, ale aj materiálnu alebo psychickú podporu, ktorá prisťahovalcom uľahčí migráciu, ako aj proces postupného prispôsobovania sa novým životným podmienkam.⁵⁴

Zo sociologického pohľadu subjektom migrácie tak nie je len pracovná sila, ale aj rodinní príslušníci a dobrí známi. A práve s niektorými zo sociálne motivovaných podnetov opustiť krajinu pôvodu ekonomické teórie migrácie nepočítajú. Konceptie sociálnych sietí teda predpokladajú vznik migrácie aj v prípadoch, ak rozdiely v mzdách v jednotlivých štátoch už nie sú také výrazné, aby boli jednoznačným motívom na opustenie rodnej krajiny. Ak medzi prisťahovalcami v cieľovej krajine existuje pevne vybudovaná sociálna sieť, zároveň sa o nej zvyšuje stupeň informovanosti, znižujú sa obavy a klesajú možné riziká z neželaného vyst'ahovania. Atraktívnosť cieľovej krajiny tak v očiach potenciálnych migrantov úmerne stúpa s intenzitou sociálnych väzieb v skupinách prisťahovaných obyvateľov. Rozvoj týchto sietí je často uľahčený politikou vlád v prospech zjednocovania rodín. Navyše takto vytvorené siete sú relatívne menej citlivé na politické intervencie.⁵⁵

⁵³ Pozri Lenč, J.: (2004): *Islamská Európa? Súčasný trendy v determinácii a identifikácii muslimov v Európe*. In: Letavajová, S. (ed.): *Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore*. Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 224-230, tu s. 227.

⁵⁴ Pozri Lebhart, G. (2002): *Internationale Migration*. In: *Demographie aktuell*, číslo 19, Berlín, s. 20.

⁵⁵ Pozri Divinský: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike*, s. 22.

Teórii sociálnych sietí možno vyčítať nejednoznačnosť, ktorá vychádza z individuálneho rozhodovania aktérov migračných procesov. Niektoré štúdie totiž poukazujú na skutočnosť, že len malá časť migrantov uvádza ako hlavný dôvod pre migráciu sociálne vzťahy. Hlavným dôvodom ostávajú ekonomické alebo politické faktory, naopak úzke rodinné vzťahy na novom mieste robia migráciu menej atraktívnu.⁵⁶ Práve táto skutočnosť je dôvodom kritiky tohto konceptu. Podobne ako pri ostatných vyššie uvedených konceptoch, ani pri teórii sociálnych sietí nie je jednoznačné určiť mieru, ktorú sociálne siete zohrávajú pri rozhodnutí migrovať. Na jednej strane môže vybudovaná sociálna sieť prispieť k posilneniu migračných zámerov, na strane druhej niektoré štúdie spochybňujú túto domnienku. Sociálne siete cezhraničný pohyb do určitej miery podporujú, ale akú úlohu zohrávajú pri integrácii cudzincov do autochtónnej spoločnosti, nie je jednoduché určiť.⁵⁷ V prípade početnej komunity môžu silné prepojenie na krajanov brániť v úspešnej integrácii.

S teóriou sociálnych sietí je úzko spojený termín *sociálny kapitál*. Podnety a napokon konečné rozhodnutie k migrácii sú uskutočňované v rámci celého radu sociálnych kontaktov, či už s príslušníkmi rodiny, priateľov alebo príslušníkov rovnakej etnickej skupiny. Osobné kontakty s už usadenými osobami pomáhajú migrantom pri hľadaní práce, bývania, alebo dokážu pomôcť peňažnou pôžičkou na začiatku pobytu. Môžu byť ale aj vhodným prostredím na uchovávanie kultúrnych vzorcov správania krajiny pôvodu, ktoré sa niekedy môžu odlišovať od právnych a kultúrnych tradícií cieľového štátu. Rozširovanie sociálnych sietí vedie k rastu záujmu o migráciu u ďalších ľudí v krajine pôvodu, ktorí podobne môžu profitovať z už vybudovaných sociálnych sietí.⁵⁸

ZÁVER

Znázornený prehľad vybraných ekonomických a sociálnych pohľadov dokazuje ich rozmanitosť a absenciu jedného systematického a prierezového teoretického prístupu, ktorý by vo všeobecnosti dokázal vysvetliť ekonomické alebo sociálne príčiny vedúce k medzinárodnej migrácii. Napriek tomu, že klasické teórie migrácie boli podrobné kritike zo strany nových teórií, aj pri ich stručnom náčrte môžeme konštatovať existujúce nedostatky. Teórie migrácie sa dajú aplikovať pri vysvetlení jednotlivých typov migrácie, v určitých

⁵⁶ Pozri Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 19.

⁵⁷ Pozri tamtiež, s. 27.

⁵⁸ Pozri tamtiež, s. 21.

historických obdobiach, v určitých zemepisných regiónoch, ale na mnohé z nich sa použiť nedajú. Pravdivosť mnohých je možné spochybnit' empirickým výskumom. Z tohto dôvodu neexistujú všeobecne platné teórie, pretože väčšina z nich sa opiera spravidla len o jednu premennú. Okrem ekonomických premenných svoju úlohu pri rozhodovaní opustiť krajinu pôvodu zohrávajú aj faktory ako obdobie v živote človeka, najmä vek a postavenie v rodinnom cykle, socioekonomické faktory ako vzdelanie, príjem, zamestnanie, či sociálne siete a príbuzenské vzťahy. Nepovšimnuté by teda nemali ostať ani neekonomické sociálno-štrukturálne faktory.⁵⁹

Výskum príčin medzinárodnej migrácie aj dnes stojí pred rozširovaním a precizovaním existujúcich teoretických prístupov. V texte napríklad neboli zahrnuté politologické pohľady na medzinárodnú migráciu, ktoré dnes tvoria aktuálny predmet výskumu bádateľov z radov politických vied. Interdisciplinárny charakter medzinárodnej migrácie a jej vnútorná rozmanitosť bude zrejme aj naďalej významnou prekážkou pri vytváraní spoločnej teórie. Integrujúci teoretický koncept v oblasti výskumu migrácie, aj vzhľadom na mnohé novovzniknuté alternatívne pohľady, zatiaľ nie je k dispozícii. To ale neznamená, že neexistujú pokusy o jeho vytvorenie.

LITERATÚRA

- Angenendt, S. (2002): *Einwanderungspolitik und Einwanderungsgesetzgebung in Deutschland 2000-2001*. In: Bade, K. J.; Münz, R. (ed.), *Migrationsreport 2002*. Frankfurt am Main, s. 31-59.
- Bade, K. J. (2005): *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Basch, L. a kol. (1994): *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach.
- Brettell, C. B.; Hollifield, J. F. (ed.) (2000): *Migration Theory*. New York; Londýn: Routledge.
- Castles, S.; Miller, M. J. (1993): *The Age Of Migration - International Population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press.

⁵⁹ Pozri Haug: *Klassische und neuere Theorien*, s. 31.

- Divinský, B. (2005): *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike. Stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava, FES – SFPA.
- Düvell, F. (2006): *Europäische und internationale Migration. Theorie, Empirie, Geschichte*. Münster: Lit.
- Gabal, I.; Václavíková, L.; Geddes, A. (2002): *Migrace v rozšířené Evropě*. Praha: Ústav mezinárodních studií.
- Pozri Gibson, R. K. (2002): *The Growth of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Han, P. (2005): *Soziologie der Migration: Erklärungsmodelle, Fakten, politische Konsequenzen, Perspektiven*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Haug, S. (2000): *Klassische und neuere Theorien der Migration*. Working Papers Nr. 30. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Kröhnert, S. (2007): *Migrationstheorien*. Berlín: Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung. On: http://www.berlin-institut.org/fileadmin/user_upload/handbuch_texte/pdf_Kroehnert_Migrations-theorien.pdf (12.9.2010).
- Lebhart, G. (2002): *Internationale Migration*. In: Demographie aktuell, číslo 19, Berlín, s. 7-8, Straubhaar, T. (1986): *The Causes of International Labor Migration*. In: International Migration Review, Vol. 20, No. 4, (Winter 1986) s. 835-855.
- Lee, E. S. (1972): *Eine Theorie der Wanderung*. In: Széll, G. (ed.): Regionale Mobilität. Mníchov: Nymphenburger Verlagsanstalt, s. 115-129.
- Lenč, J.: (2004): *Islamská Európa? Súčasný trendy v determinácii a identifikácii muslimov v Európe*. In: Letavajová, S. (ed.): Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore. Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 224-230.
- Lenč, J. (2006): *Možnosti a formy integrácie islamu v prostredí strednej Európy*. In: Goňcová, M. (ed.): Střední Evropa a evropská integrace. Brno: Centrem pro evropská studia při Katedře občanské výchovy Pedagogické fakulty MU, Masarykova univerzita, s. 262-270.
- Lidák, J. (2009): *Európa a moslimovia*. In: Hirtlová, P.; Srb, V. (eds.): Menšiny a integrujúci se Evropa. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, s. 242-251.
- Massey, D. S. a kol. (1993): *Theories of International Migration. A Review and Appraisal*. In: Population and Development Review. Volume 19, číslo 3. September 1993, s. 431-466.

- Münz, R. (1997): *Phasen und Formen der europäischen Migration*. In: Angenendt, S., (ed.): *Migration und Flucht, Aufgaben und Strategien für Deutschland, Europa und die internationale Gesellschaft*. München, Bundeszentrale für politische Bildung, s. 35-47.
- Pries, L. (2001): *Internationale Migration*. Bielefeld Transcript Verlag.
- Ravenstein, E. G. (1972): *Die Gesetze der Wanderung I*. In: Széll, G. (ed.): *Regionale Mobilität*. Mníchov: Nymphenburger Verlagshandlung, s. 41-58.
- Sassen, S. (1991): *The Global City*. New York: Princeton University Press.
- Sjaastad, L. A. (1962): *The Costs and Returns of Human Migration*. In: *The Journal of Political Economy* (70), s. 80-93.
- Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Cambridge: Blackwell.
- Szaló, C. (2007): *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědení o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Széll, G. (1972): *Regionale Mobilität als Forschungsgegenstand*. In: Széll, G. (ed.): *Regionale Mobilität*. Mníchov: Nymphenburger Verlagshandlung, s. 12-40.
- Štefančík, R. (2008): *Otázky migrácie a migračnej politiky v Českej republike a na Slovensku*. In: Kráľová, L. (eds.): *Genéza a tvorba verejnej politiky na Slovensku*. Prešov: KM-System, s.r.o., s. 213-236.
- TASR (2009): *Viac ako 6000 Slovákov prilákala česká Masarykova univerzita*. In: SME.sk, 1.4.2009.
- Treibel, A. (2003): *Migration in modernen Gesellschaften. Soziale Folgen von Einwanderung, Gastarbeit und Flucht*. Weinheim: Juventa Verlag.
- Treibel, A. (2006): *Migration als Form der Emanzipation. Motive und Muster der Wanderung von Frauen*. In: Butterwegge, Ch.; Hentges, G. (ed.): *Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. Migrations-, Integrations- und Minderheitenpolitik*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 103-122.
- Zipf, G. K. (1946): *P1xP2/D Hypothesis: On the Intercity Movement of Persons*. In: *American Sociological Review*, Vol. 11, Issue 6, s. 677 – 686.